

УДК 94(37)(092)

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217830

Василина ЦЮПАК

аспірантка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

Бібліографічний опис статті: Цюпак, В. (2020). Династична політика Марка Аврелія. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 26–38. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217830>.

ДИНАСТИЧНА ПОЛІТИКА МАРКА АВРЕЛІЯ

Анотація. *Метою* пропонованої статті є проаналізувати династичну політику Марка Аврелія. **Методологія дослідження** полягає у дотриманні принципів історизму та наукової об'єктивності, використання загальнонаукових (методи аналізу та синтезу) та спеціально-історичних методів, серед яких: проблемно-хронологічний, порівняльний та ретроспективний. **Наукова новизна:** у статті вперше в українській історіографії розглянуто династичну політику Марка Аврелія та з'ясовано еволюцію його поглядів на питання спадкування імператорської влади. З'ясовано, що суть підходу Марка Аврелія до проблеми спадкування імператорської влади можна окреслити так: якщо прав на спадкування імператорської влади конкретна особа має більше, ніж будь-хто інший і немає вагомих підстав це спростувати, – ця особа повинна цю владу успадкувати. **Висновки.** Династична політика Марка Аврелія була логічною і послідовною. Її мета полягала у недопущенні внутріполітичних потрясінь, які могли б бути викликані боротьбою за імператорську владу і призвести до громадянської війни. Спершу він зробив ставку на Луція Вера, який, як

© Василина Цюпак, 2020

і він сам, був усиновлений попереднім імператором Антоніном Пієм. Він зробив Луція Вера своїм співправителем та видав за нього свою дочку. Загроза потенційного конфлікту у боротьбі за владу між сином Марка Аврелія Коммодом та Луцієм Вером зникла разом зі смертю останнього. З цього часу династична політика Марка Аврелія полягала у забезпеченні майбутнього переходу імператорської влади до його сина, Коммода. Смерть Марка Аврелія не призвела до жодних потрясінь у державі. Коммод став одноосібним правителем, не зустрівши жодного опору, отримавши державу у досить стабільному становищі.

Ключові слова: Марк Аврелій; Луцій Вер; Коммод; династична політика; Римська імперія.

Vasylyna TSIUPAK

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

To cite this article: Tsiupak, V. (2020). Dynastyczna polityka Marka Avrelia [The Dynastic policy of Marcus Aurelius]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 26–38. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217830> [in Ukrainian].

THE DYNASTIC POLICY OF MARCUS AURELIUS

Summary. *The article deals with Marcus Aurelius' dynastic policy. The methodology of the study is based on the principles of historicism and scientific objectivity, as well as on the use of general scientific methods (methods of analysis and synthesis) and special-historical methods, among which: problem-chronological, comparative and retrospective. The scientific novelty is that for the first time in the Ukrainian historiography the article considers Marcus Aurelius' dynastic policy as well as the evolution of his views on the problem of the succession of imperial power. It was found that in the main the approach of Marcus Aurelius to the problem of the inheritance of imperial power can be defined as follows: if a particular person had more rights to inherit*

*the imperial power than anyone else and there was no good reason to refute this, that person must inherit the power. **The conclusions** are as follows. Marcus Aurelius' dynastic policy was logical and consistent. Its goal was to prevent domestic political upheavals that may have been caused by the struggle for imperial power leading to civil war. Initially, relying on Lucius Verus who like himself, was adopted by the previous emperor Antoninus Pius, he made Lucius Verus his co-ruler and married his daughter to him. The threat of a potential conflict for power between the son of Marcus Aurelius, Commodus, and Lucius Verus disappeared with the death of the latter. Since then, the dynastic policy of Marcus Aurelius was to ensure the future transfer of imperial power to his son, Commodus. Marcus Aurelius' death did not lead to any upheavals in the Roman Empire. Virtually unopposed, Commodus became the sole rule, having received the state in a fairly stable condition.*

Key words: *Marcus Aurelius; Lucius Verus; Commodus; dynastic policy; Roman Empire.*

Постановка проблеми. Доба Марка Аврелія, якого поряд з Траяном зараховують до найбільш видатних римських цезарів (Зелинський, 2017, с. 176), стала важливим етапом правління династії Антонінів, з одного боку, демонструючи можливість функціонування імперії за наявності двох співправителів, з іншого, ознаменувавши відхід від принципу адоптивної імперії. Питання спадкування влади є наріжним для функціонування та стабільності будь-якої політичної системи. Не є винятком і система принципату, яка сформувалася у Стародавньому Римі за імператора Августа. У I–II ст. у Римі змінилося декілька правлячих династій: Юлії-Клавдіїв, Флавіїв та Антонінів, представником якої і був Марк Аврелій. Правителі перших двох династій були пов'язані між собою родинними зв'язками. Натомість династія Антонінів формувалася через усиновлення майбутнього правителя, який не був членом сім'ї діючого імператора. Цей порядок порушив Марк Аврелій, спадкоємцем якого став його рідний син Коммод. У цьому контексті династична політика Марка Аврелія видається важливою для розуміння як його внутрішньої політики, так і функціонування системи принципату загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що питання династичної політики у Римській імперії є досить популярною темою сучасної історіографії. Увагу дослідників привер-

тають проблеми місця династичної політики у структурі системи принципату (Петречко, 2007); заснування династії окремими імператорами (Машкин, 1949, с. 535–548); особливостей спадкування влади в межах конкретної династії (Geer, 1936); династичної пропаганди тої чи тої династії (Baharal, 1992; Lusnia, 1995; Lusnia, 2004; Vasta, 2007) та ін. Зокрема, М. Машкін вказує на те, що «в часи Римської імперії не існувало якихось законодавчих актів, які б встановлювали порядок престолонаслідування, бо офіційно принципат ніколи не прирівнювався до монархії» (Машкин, 1949, с. 535). О. Петречко наголошує на тому, що «Основи династичної політики доби принципату заклав Август. Своїх потенційних спадкоємців він шукав серед родини та друзів» (Петречко, 2007, с. 130). К. Кріст вказує, що «у сучасній науковій періодизації епоха після всиновлення Траяна називається "Адоптивною" чи також "гуманітарною" імперією» (Крист, 1997, с. 381). Р. Геер вважає, що спадкування імператорської влади у II ст. базувалося на династичному принципі так само як і у I ст. (Geer, 1936, р. 53). С. Луснія досліджує династичну політику Септімія Севера і стверджує, що до найбільш ранніх форм династичної пропаганди цього імператора потрібно віднести легенди на імперських монетах (Lusnia, 1995, pp. 119–20). Б. Гарві звертає увагу на чесноти, які допомогли визначити Марка Аврелія як такого, що вартий бути всиновленим та успадкувати імператорську владу, зокрема його «*prietas* щодо його прийомного батька та богів» (Harvey, 2004, р. 46). Водночас безпосередньо проблема династичної політики Марка Аврелія не є надто популярною темою наукових досліджень і потребує подальшого вивчення.

Метою дослідження є розглянути династичну політику Марка Аврелія та з'ясувати еволюцію його поглядів на питання спадкування влади.

Виклад основного матеріалу. Після вбивства імператора Доміціана 18 вересня 96 р. до влади прийшов Марк Кокцей Нерва, який восени 97 р. всиновив Марка Ульпія Траяна, на той час намісника Верхньої Германії. Потрібно сказати, що це не був перший випадок в історії Римської імперії, коли імператор всиновлював свого потенційного наступника. Зокрема, свого часу були всиновлені майбутні імператори Тіберій та Нерон. Але у випадку з

Траяном мова йшла про всиновлення потенційного спадкоємця, який не має жодного стосунку до сім'ї імператора. Однак і це не було цілковитою новацією для Римської імперії. Ще 10 січня 69 р. імператор Гальба усиновив Луція Кальпурнія Пізона, з яким не перебував у жодному родинному зв'язку, але якого записав у заповіті як спадкоємця свого майна та імені (Suet. Gal. 17). Тоді це було новим для Римської імперії, бо Гальба шукав спадкоємця не в межах своєї сім'ї, а в межах усїєї держави (Gas. Hist. 1.15). Можна погодитися з думкою О. Петречка, що Гальба «започаткував новий порядок спадкування імператорської влади: усиновив Пізона, віддавши йому перевагу перед своїми родичами» (Петречко, 2009, с. 291). Таким самим шляхом пішов імператор Нерва. Як доречно зазначає К. Кріст: «ідеологема "усиновлення кращого", а таким було всиновлення сильної людини, слугувала для зміцнення влади» (Кріст, 1997, с. 381). Відтак ідея пошуку спадкоємця поза межами власної сім'ї була реалізована за імператора Нерви, а Траян став першим, хто так отримав імператорську владу. Згодом відбулося ще декілька переходів імператорської влади на основі цього принципу. У 117 р. влада перейшла до усиновленого Траяном Адріана, у 138 – до усиновленого Адріаном Антоніна Пія, а у 161 – до усиновлених Антоніном Пієм Марка Аврелія та Луція Вера, які стали співправителями. Після всиновлення Антоніном Пієм повне ім'я Марка Аврелія звучало як «Marcus Aelius Aurelius Verus Caesar», а повне ім'я Луція Вера було «Lucius Aelius Aurelius Commodus» (Thomas, 1973, р. 142). Для зміцнення позицій Марка Аврелія як спадкоємця імператора залучалися засоби політичної пропаганди: «У період правління Антоніна Пія карбуються монети із зображенням усиновленого ним Марка Аврелія» (Петречко, 2006, с. 58). Е. Боуен зазначає: «Коли Антонін помер, Марк Аврелій став імператором у сорокарічному віці. Це відбулося за рекомендацією Антоніна, за схвалення сенату. Примітно, що коли Антонін оголосив Марка своїм спадкоємцем, він не згадав про Луція Вера, також усиновленого ним». Дослідник робить припущення, що «Антонін Пій вважав Луція Вера недостойним бути проголошеним співправителем... Однак Марк Аврелій, за своєю ініціативою зробив Луція Вера своїм колегою по управлінню імперією» (Bowen, 1950, р. 77).

В. Дюрант висловив думку, що «Поділ влади став поганим прецедентом, який за спадкоємців Діоклетіана та Костянтина подробить та послабить державу» (Дюрант, 1995, с. 467). З цим можна погодитися. Але такий крок Марка Аврелія, на нашу думку, характеризує підхід імператора до розв'язання питання спадкування влади, що, зрештою, і приведе до влади Коммода. Суть цього підходу можна окреслити так: якщо прав на спадкування імператорської влади конкретна особа має більше, ніж будь-хто інший, і немає вагомих підстав це спростувати, – ця особа повинна цю владу успадкувати. У такому випадку права на спадкування імператорської влади мали дві особи – окрім самого Марка Аврелія, ще й Луцій Вер. Жодних підстав для спростування права Луція Вера на імператорську владу не було. Тому Марк Аврелій зробив його співправителем. Зміцнити союз між імператорами мав традиційний у римській політиці крок – Марк зробив Луція Вера своїм зятем. Ймовірно, у 164 р. Луцій Вер одружився з дочкою Марка Аврелія Луціллою (Dio 71.1.3). Діон Кассій характеризував Луція Вера як сильного молодого чоловіка, придатного для військових звершень (Dio 71.1.2). Ці його якості, безумовно, були взяті до уваги Марком Аврелієм, який намагався зміцнити державу, на кордонах якої посилювалися загрози з боку войовничих племен.

Хоча Марк Аврелій вчинив так, як йому видавалося правильним, справедливим і корисним для держави, Луцій Вер як його співправитель не продемонстрував тих чеснот, які мали б бути притаманні доброму імператорові. Зокрема, коли Марк Аврелій доручив йому вести війну з парфянами, він прибув у Сирію і насолоджувався там різноманітними розвагами. Ведучи розпутне життя, як стверджували, він на догоду коханці навіть поголив бороду (SHA, Verus 7.10). Згодом, коли його полководці досить успішно провели військову кампанію проти парфян, він відправився у Рим для святкування з цього приводу тріумфу. При цьому територією Римської імперії поширилася моровиця, яка завдала значної шкоди економіці держави, призвела до великих людських втрат і, можливо, стала одним з приводів до переслідування християн, про що ми писали раніше (Цюпак, 2019).

Надалі поведінка Луція Вера не змінювалася – він проявляв себе не як співправитель величезної держави, готовий нести тяготи військових походів разом зі своїми легіонами, а як особа,

схильна до банкетів та різноманітних міських утіх (SHA, Verus 8.9; 9.10). Марк Аврелій бачив, що Луцій Вер не має тих чеснот, які необхідні доброму правителю. З огляду на це та беручи до уваги факт, що Луцій Вер був майже на десять років молодший за Марка Аврелія, перед останнім згодом постала би дилема щодо того, чи допустити передачу всієї повноти влади до рук свого співправителя. Однак Луцій Вер раптово захворів і помер у лютому 169 р. (SHA, Verus 9.11). Отже, протягом 161–169 рр. у Римі були два імператори і Марк Аврелій не вчиняв жодних дій, щоб усунути від влади Луція Вера, який міг розглядатися як потенційний претендент на отримання усїєї повноти влади. Такі його дії мали забезпечити Рим від згубної боротьби за імператорську владу, прикладом якої були громадянські війни, якими супроводжувалося падіння династії Юліїв-Клавдіїв. З іншого боку, існувала загроза майбутнього конфлікту за владу між Луцієм Вером та сином Марка Аврелія Коммодом, який був проголошений у 166 р. «Цезарем», коли йому було всього 5 років. Немає сумніву, що Марк Аврелій також розглядав його як потенційного спадкоємця. Ця ситуація вирішилася зі смертю Луція Вера. Тепер у Коммода не було конкурентів у боротьбі за імператорську владу. Декому така своєчасна смерть Луція Вера видалася підозрілою. Зокрема, ходили чутки про його отруєння і про причетність до цього Марка Аврелія (SHA, Verus 11.2). Однак відсутність будь яких доказів, як і усе, що ми знаємо про моральні якості Марка Аврелія, дають підстави погодитися з думкою про невірогідність такого поголову (SHA, Verus 11.3–4).

Потрібно зауважити, що відсутність чіткої династичної політики та неможливість однозначно визначити потенційного спадкоємця створює додаткову напругу і може спровокувати непотрібне політичне загострення, та навіть і збройний заколот. Для прикладу, в умовах відсутності представників династії Юліїв-Клавдіїв після смерті Нерона, боротьба за владу точилася між кількома претендентами, які на момент смерті імператора мали під своїм командуванням готове їх підтримати військо. Не міг імператор також легковажити опозиційними настроями, які «існували серед представників вищих прошарків суспільства» (Петречко,

2009, с. 283), що за умов нестабільності могли перерости у військовий заколот. Саме попередити ці загрози мала династична політика Марка Аврелія, яка після смерті Луція Вера була спрямована на збереження династії і на забезпечення передачі влади його рідному сину. Карл Кріст зазначає: «Вперше з часів Адріана за Марка Аврелія знову постало питання спадкування. Воно затьмарило останні роки його життя, спосіб вирішення цієї проблеми займав усі його думки» (Крист, 1997, с. 449).

Елій Лампрідій передає, що Марк Аврелій намагався виховувати Коммода на основі принципів високої моралі, залучивши до цього процесу авторитетних вчителів. Однак ці зусилля не дали бажаного результату. Уже з дитинства Коммод відзначався ганебною поведінкою, яка характеризувалася жорстокістю та розпустою (SHA, Comm. 1.5–7). Він мав схильність до того, що не надто асоціювалося в очах римлян з гідністю імператора: виготовляв з глини келихи, танцював, співав, свистів і володів мистецтвом гладіатора (SHA, Comm. 1.8). Коммод був у цьому схожий не так на свого батька, як на Луція Вера. В очах Марка Аврелія це могло бути перевагою, адже в умовах постійних війн потрібно було зважати на потенційну загрозу з боку командуючих арміями. Те, що ця загроза є реальною, підтвердив заколот Авідія Кассія у 175 р. Поштовхом до цього заколоту стала неперевірена звістка про смерть імператора. Коли з'ясувалося, що ця інформація хибна, у Авідія Кассія уже не залишалося простору для маневру, і він змушений був продовжувати боротьбу за владу (Dio 72.23.1–2). У Римі на короткий час запанував страх, але узурпатор був вбитий власними солдатами (Dio 72.27.2).

Заколот Авідія Кассія упевнив імператора в тому, що йому потрібно утвердити Коммода як безальтернативного спадкоємця імператорської влади. Уже у 176 р. Коммод був проголошений імператором, всупереч закону обраний консулом на 177 р., хоча йому було лише 15 років, і разом з батьком відсвяткував тріумф (SHA, Comm. 2.4). Отже, Коммод у 176 р. став співправителем батька. На думку В. Дюранта, Марк Аврелій «здійснив цей крок, бачачи у ньому менше зло, ніж громадянська війна, яка була би розв'язана Коммодом і його друзями у тому випадку, якби його усунули від влади» (Дюрант, 1995, с. 472). Окрім того, важко

сказати, наскільки був би добрим правителем хтось інший, кого б міг обрати Марк Аврелій замість Коммода. Адже далеко не кожна людина проходить випробовування владою, а тим більше владою абсолютною, яка була в руках римських імператорів. Характер цієї влади був монархічний, але це була «завуальована монархія» (Петречко, 2009, с. 327), яка зберігала республіканську форму.

Після того, як принцес всиновлював майбутнього спадкоємця, звичними риторичними темами ставали побажання усіляких гараздів йому та його спадкоємцю. Оратори висловлювали сподівання на довгі роки життя імператора, вихваляли його за розумний вибір спадкоємця та ін. Коли Антонін Пій всиновив Марка Аврелія та Луція Вера, на адресу імператора та його синів звучать побажання усіляких гараздів та благословення богів. Згодом схожі мотиви лунають щодо Марка Аврелія та його сина і спадкоємця Коммода (Grant, 1988, pp. 6–7).

У подальшому династична політика Марка Аврелія не знала жодних змін. Він підтримував Коммода, і усім було зрозуміло, кого імператор бачить своїм спадкоємцем. Важко захворівши, Марк Аврелій продовжував виказувати усіляку підтримку синові, що був поруч з ним і підтримував його у ці дні. Завдяки такій політиці Марка Аврелія після його смерті імперія без жодних потрясінь перейшла до рук Коммода. Тобто династична політика Марка Аврелія з точки зору транзиту влади була успішною. Діон Кассій передає, що наприкінці життя Марк Аврелій розчарувався у своєму синові (Dio 72.36.4). Якщо ці відомості відповідають дійсності, то перед Марком Аврелієм стояла дилема: шукати за межами сім'ї спадкоємця, який міг би гідно виконувати обов'язки імператора у дуже складних зовнішньополітичних умовах, але якому довелося б вести боротьбу за владу з Коммодом, який би добровільно від влади не відмовився. Другий варіант полягав у тому, щоб все ж продовжувати покладатися на Коммода, сподіваючись на його розсудливість у майбутньому. Вибір Марка Аврелія був послідовним і логічним, хоча правління Коммода не виправдало покладених на нього надій. Згодом, як зазначає С. Стертц, характерним для Діона Кассія буде: «описувати перехід від правління Марка до Коммода як моральний занепад від царства золота до царства заліза» (Stertz, 1977, p. 436).

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що суть підходу Марка Аврелія до проблеми спадкування влади можна окреслити так: якщо прав на спадкування імператорської влади конкретна особа має більше, ніж будь-хто інший, і немає вагомих підстав це спростувати, – ця особа повинна цю владу успадкувати. Династична політика Марка Аврелія була логічною і послідовною. Її мета полягала у недопущенні внутріполітичних потрясінь, які могли б бути викликані боротьбою за імператорську владу і призвести до громадянської війни. Спершу він зробив ставку на Луція Вера, який, як і він сам, був усиновлений попереднім імператором Антоніном Пієм. Він зробив Луція Вера своїм співправителем та видав за нього свою дочку. Загроза потенційного конфлікту у боротьбі за владу між сином Марка Аврелія Коммодом та Луцієм Вером зникла разом зі смертю останнього. З цього часу династична політика Марка Аврелія полягала у забезпеченні майбутнього переходу імператорської влади до його сина, Коммода. Смерть Марка Аврелія не призвела до жодних потрясінь у державі. Коммод став одноосібним правителем, не зустрівши жодного опору, отримавши державу у досить стабільному становищі.

Перспективним напрямом подальшого дослідження може бути питання заколоту Авідія Кассія, його причин, приводу та наслідків.

Джерела та література

- Дюрант, В. (1995). *Цезарь и Христос*. Москва: КРОН-ПРЕСС.
- Зелинский, Ф. (2017). *Римская республика*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Крист, К. (1997). *История времен римских императоров от Августа до Константина* (Т. 1). Ростов-на-Дону: Феникс.
- Машкин, Н. (1949). *Принципат Августа: происхождение и социальная сущность*. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР.
- Петречко, О. (2007). Династична політика як складова системи принципату. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 20, 128–137.
- Петречко, О. (2006). Політична пропаганда у ранній Римській імперії (від Августа до Северів). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, X, 52–63.

- Петречко, О.** (2009). *Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії*: монографія. Львів: вид. центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Цюпак, В.** (2019). Марк Аврелій та «моровиця Антонінів». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 11–22. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184257.
- Baharal, D.** (1992). The Portraits of Julia Domna from the Years 193–211 A.D. and the Dynastic Propaganda of L. Septimius Severus. *Latomus*, 51 (1), 110–118.
- Bowen, E.W.** (1950). The Emperor Marcus Aurelius: a Condensation of a Paper. *The Classical Outlook*, 27 (7), 77–79.
- Geer, R.** (1936). Second Thoughts on the Imperial Succession from Nerva to Commodus. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 67, 47–54. doi: 10.2307/283226.
- Grant, R.** (1988). Five Apologists and Marcus Aurelius. *Vigiliae Christianae*, 42 (1), 1–17. doi: 10.2307/1584466.
- Harvey, B.K.** (2004). Two Bases of Marcus Aurelius Caesar and the Roman Imperial Succession. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 53 (1), 46–60.
- Lusnia, S.** (1995). Julia Domna's Coinage and Severan Dynastic Propaganda. *Latomus*, 54 (1), 119–140.
- Lusnia, S.** (2004). Urban Planning and Sculptural Display in Severan Rome: Reconstructing the Septizodium and Its Role in Dynastic Politics. *American Journal of Archaeology*, 108 (4), 517–544.
- Stertz, S.** (1977). Marcus Aurelius as Ideal Emperor in Late-Antique Greek Thought. *The Classical World*, 70 (7), 433–439. doi: 10.2307/4348712.
- Thomas, J.** (1973). SEG XXIV 1110 and the Sons of Antoninus Pius. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 11, 142–142.
- Vasta, M.** (2007). Flavian Visual Propaganda: Building a Dynasty. *Constructing the Past*, 8 (1), Article 10. Retrieved from <http://digitalcommons.iwu.edu/constructing/vol8/iss1/10>.

References

- Dyurant, V.** (1955). *Tsezar i Khristos [Caesar and Christ]*. Moskva: KRON-PRESS [in Russian].
- Zelinskiy, F.** (2017). *Rimskaya respublika [The Roman Republic]*. Sankt-Peterburg: Aleteyya [in Russian].
- Krist, K.** (1997). *Istoriya vremen rimskikh imperatorov ot Avgusta do Konstantina [History of the Roman Emperors from Augustus to Constantine]*. (Vol. 1). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].

- Mashkin, N.** (1949). *Printsipat Avgusta: proiskhozhdenie i sotsialnaya sushchnost [The Principate of Augustus: origin and social essence]*. Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
- Petrenchko, O.** (2007). Dynastychna polityka yak skladova systemy pryn-tsypatu [The Dynastic Policy as the Component of Principate]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 20*, 128–137 [in Ukrainian].
- Petrenchko, O.** (2006). Politychna propahanda u rannii Rymskii imperii (vid Avhusta do Severiv) [Political propaganda of Early Roman Empire (from Augustus to the Severan dynasty)]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies, X*, 52–63 [in Ukrainian].
- Petrenchko, O.** (2009). *Suspilno-politychnyi rozvytok Rymaskoi Imperii v I – na poch. III st. n. e.: vid «vidnovlenoi» Respubliki do senatskoi monarkhii [Socio-political development of the Roman Empire in the first century – at the beginning of the third century A.D.: from "restored" Republic to the Senate monarchy]*. Lviv: vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Tsiupak, V.** (2019). Mark Avrelii ta «morovytsia Antoniniv» [Marcus Aurelius and the "Antonine Plague"]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43*, 11–22. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184257 [in Ukrainian].
- Baharal, D.** (1992). The Portraits of Julia Domna from the Years 193–211 A.D. and the Dynastic Propaganda of L. Septimius Severus. *Latomus, 51* (1), 110–118.
- Bowen, E.W.** (1950). The Emperor Marcus Aurelius: a Condensation of a Paper. *The Classical Outlook, 27* (7), 77–79.
- Geer, R.** (1936). Second Thoughts on the Imperial Succession from Nerva to Commodus. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 67*, 47–54. doi: 10.2307/283226.
- Grant, R.** (1988). Five Apologists and Marcus Aurelius. *Vigiliae Christianae, 42* (1), 1–17. doi: 10.2307/1584466.
- Harvey, B.K.** (2004). Two Bases of Marcus Aurelius Caesar and the Roman Imperial Succession. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, 53* (1), 46–60.

- Lusnia, S.** (1995). Julia Domna's Coinage and Severan Dynastic Propaganda. *Latomus*, 54 (1), 119–140.
- Lusnia, S.** (2004). Urban Planning and Sculptural Display in Severan Rome: Reconstructing the Septizodium and Its Role in Dynastic Politics. *American Journal of Archaeology*, 108 (4), 517–544.
- Stertz, S.** (1977). Marcus Aurelius as Ideal Emperor in Late-Antique Greek Thought. *The Classical World*, 70 (7), 433–439. doi: 10.2307/4348712.
- Thomas, J.** (1973). SEG XXIV 1110 and the Sons of Antoninus Pius. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 11, 142–142.
- Vasta, M.** (2007). Flavian Visual Propaganda: Building a Dynasty. *Constructing the Past*, 8 (1), Article 10. Retrieved from <http://digitalcommons.iwu.edu/constructing/vol8/iss1/10>.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2020 р.